

kin tezahüratı ile Sa'dî sultanının terketmek zorunda kaldığı Fas şehrine girdi ve Ebû Hassûn'un sultan ilân edilmesini sağladı. Böylece yeniden kurulan Vattâsiler Osmanlılar'a tâbi olarak hüküm sürmeye başladılar. Ancak Muhammed eş-Şeyh, Osmanlı kuvvetlerinin Cezayir'e dönmesinin ardından Fas'a yürüdü. Ebû Hassûn'u ağır bir yenilgiye uğratıp Vattâsî hânedanını ortadan kaldırdı (24 Şevval 961 / 22 Eylül 1554) ve Mağrib-i Aksâ'nın tamamını hâkimiyeti altına aldı.

Sa'dî hânedanını iktidara taşıyan ve güçlenmesine yardımcı olan tarikat şeyhlerine karşı 958'den (1551) itibaren güvensizlik duymaya başlayan Muhammed eş-Şeyh onlara baskı uyguladı. Sîdî Abdullah el-Kûş'un Merakeş'teki zâviyesini boşalttı ve onu Fas'a sürgüne gönderdi, diğer zâviyeleri de denetim altına aldı. Bu politika giderek şiddete dönüştü ve sultan, Fas'ta Türkler'in hâkimiyetini tanıyan Vattâsî hânedanını destekleyen âlimlerden ve Kâdiriyye tarikatı ileri gelenlerinden bazılarını öldürtmekten çekinmedi. Osmanlılar'a karşı büyük bir düşmanlık besleyen Sultan Muhammed bölgede onlarla mücadele eden İspanya ile ittifak kurmuştu. Bu düşmanlık iki tarafı tekrar savaşa sürükledi. Cezayir Beylerbeyi Sâlih Reis 962'de (1555) Bicâye'yi ele geçirdi. Muhammed eş-Şeyh'in İspanya kralı ile anlaştığını öğrenen Kanûnî Sultan Süleyman, o sırada ölen Sâlih Reis'in yerine tayin ettiği Hasan Paşa'ya Sa'dî sultanına kesin bir darbe vurmasını emretti. Tilimsân'a yürüyen Hasan Paşa orayı alıp Fas üzerine gittiye de Vehrân'daki İspanyollar'ın dönüş yolunu kesebilecekleri endişesiyle Fas'a girmekten çekindi. Muhammed eş-Şeyh'i ortadan kaldırmak için onun ordusundaki Türkler'den faydalanmayı düşündü ve sonunda bunu başardı. Hasan Paşa'nın gönderdiği Sâlih Kâhya ve arkadaşları, Osmanlı zulmünden kaçtıklarını söyleyerek Sa'dî sultanının muhafız alayına girmeyi başardılar ve bir sefer esnasında düzenledikleri suikastla Muhammed eş-Şeyh'i öldürdüler (29 Zilhicce 964 / 23 Ekim 1557). Kesilen başı Kanûnî Sultan Süleyman'a gönderildi ve İstanbul'da halka teşhir edildi. Cesedi Merakeş'teki Ravzat'ı's-Sa'diyyî'n'e gömüldü. Yerine geçen oğlu Abdullah'a "Gâlib-Bilâh" lakabıyla biat edildi. Öte yandan Hasan Paşa Fas şehrine girdiyse de Vehrân'daki İspanyol ordusunun gelmekte olduğunu öğrenince Tilimsân'a dönmek zorunda kaldı.

Heybetli bir hükümdar olan Muhammed eş-Şeyh ilme düşkündü. Fıkıh, tefsir ve edebiyat alanında kendisini yetiştirmişti. Âlimlere büyük değer verir, görüşlerinden istifade ederdi. Gerçekleştirdiği idarî ve malî düzenlemelerle iktisadî hayatı canlandırmış, imalâthaneler kurduarak şeker üretimini arttırmıştır. Kardeşî Ahmed el-A'rec zamanından itibaren silâh ve mühimmat temini için hristiyan tüccarlarla ilişki kurup onları Sûs'a çekmeye çalışmış, Agâdir'in alınışından sonra İngiltere'den deri, bal mumu ve şeker gibi ürünler karşılığında silâh ve mühimmat almıştır. Tuz yataklarını ele geçirmek amacıyla Sahrâ'ya seferler düzenlemiştir. Gittikçe artan askerî ihtiyaçlarını karşılamak için yeni vergiler ihdas etmiş, Sûs bölgesinin dağlık arazilerini harâcî (mîrî) arazi statüsüne dahil ederek haraç vergisi almış, ayrıca kişi başına "nâibe" adıyla bir vergi koymuştur (İbn Asker el-Mağribî, s. 116). Tarikat şeyhleri ve şerifler dahil herkesten alınan bu vergi bilhassa Sûs halkı üzerinde büyük infial uyandırmış ve isyanlara yol açmıştır. Ülkenin imarına önem veren sultan Târûdânt'ı tahkim etmiş, Agâdir'e bir liman yaptırmış, bazı merkezlerde camiler inşa etmiş ve Târûdânt Ulucamii'nde bir kütüphane kurmuştur.

Muhammed eş-Şeyh, Atlas dağlarında bakır madeninin bulunmasıyla top dökümünü başlatarak (946/1539) Merakeş ve Fas'ta top dökümhaneleri yaptırmış, bu alanda Endülüslü muhacirlerle Türkler'den faydalanmıştır. Ana unsurunu Sûs kabilelerinin oluşturduğu ordusunda Türk asıllı askerlere de yer vermiş ve muhafız alayını onlardan oluşturmuştur. Osmanlılar'dan kaçıp ülkesine sığınan isyancıları ordusuna almaktan çekinmemiştir. Bu tedbirler sayesinde askerî gücünü artırarak işgalci Portekiz kuvvetlerini bölgeden çıkarmış, Vattâsî hânedanına son verip diğer güçleri de itaat altına alarak bütün Mağrib-i Aksâ'yı kendi hâkimiyetinde toplamayı başarmıştır. Bununla birlikte Osmanlılar'la mücadelede zayıf kalmış, onlara karşı yardımlarına başvurduğu İspanya ve Portekiz'le ittifak kurmaktan çekinmemiştir. Vattâsî sarayında çalışan bazı devlet adamlarından istifade ederek devletin teşkilâtlanmasında da önemli rol oynayan Muhammed eş-Şeyh, savaşlardaki başarıları ve ülkede siyasî birliği sağlaması sebebiyle bazı tarihçiler tarafından hânedanın gerçek kurucusu sayılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Asker el-Mağribî, *Devhatü'n-nâsir* (nşr. Muhammed Haccî), Rabat 1397/1977, s. 46, 51, 55-56, 88, 110-111, 116; İfrânî, *Nüzhetü'l-hâdî bi-ahbârî mülûki'l-karni'l-hâdî* (nşr. Abdüllatîf eş-Şâdîlî), Dârülbeyzâ 1998, s. 59-116; Zeyyânî, *et-Tercümânü'l-mu'rib 'an düveli'l-meşriķ ve'l-mağrib* (nşr. ve trc. Roger le Tourneau), Aix-en-Provence 1977, s. 11-12, 16, 24; Selâvî, *el-İstikşâ, V, 3-39*; Muhammed er-Rabâtî ed-Daif, *Târîhu'd-devleti's-Sa'ide* (nşr. Ahmed el-Umârî), Rabat 1986; Aziz Samih İltar, *Şimali Afrika'da Türkler*, İstanbul 1936, I, 96-98, 116, 123; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 367-369; III/1, s. 45; G. Drague, *Esquisse d'histoire religieuse du Maroc; confréries et zaouias*, Paris 1951, s. 57-61; R. le Tourneau, *Les débuts de la dynasties sa'dienne*, Alger 1954; F. Braudel, *la Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris 1966, tür.yer.; Abdülkerim Küreyim, *el-Mağrib fi 'ahdi'd-devleti's-Sa'diyye*, Rabat 1398/1978, s. 5-40; Celâl Yahyâ, *Târîhu'l-Mağribi'l-kebir*, Beyrut 1981, III, 34-39; İsmail Ceran, *Mağrib'de Sa'dîler* (doktora tezi, 1995), MİT Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 72-133; Mustafa L. Bilge, "Başlangıçtan 1578 Yılına Kadar Osmanlı-Fas İlişkileri", *İlim ve Sanat*, sy. 35-36, İstanbul 1993, s. 108-114; A. Cour, "Sa'dîler", *İA*, X, 43; Ch. Pellat, "Mawlay Maḥammad al-Şaykh", *EI²* (Fr.), VI, 884-885.

İSMAİL CERAN

MEVLÂY REŞİD

(مولای الرشید)

Ebû'l-İzz Mevlây er-Reşid b. Muhammed eş-Şerîf b. Âli el-Hasenî el-Alevî (ö. 1082/1672)

Alevî (Filâli) sultanı
(1664-1672).

1040'ta (1630-31) Sicilmâse'de doğdu. Eğitimini burada tamamladı ve babası Mevlây Muhammed eş-Şerîf'in 1069'da (1659) vefatına kadar bu şehirde kaldı. Babasının ölümü üzerine kendisine bir kötülük yapmasından çekindiği kardeşi Mevlây II. Muhammed'den kaçıp rakipleri Dilâîler'in zâviyesine sığındı. Önceleri iyi karşılanmasına rağmen kendisi yüzünden doğabilecek sıkıntılar sebebiyle oradan ayrılması istenince az sayıdaki taraftarıyla birlikte önce Azrû'ya, ardından Fas şehrine gitti. Ancak şehrin hâkimi Ebû Abdullah ed-Düreydî oraya girmesine izin vermeyince Tâze'ye (Tâzâ) geçti (1074/1663).

Tâze'de Ehl-i beyt mensuplarına karşı muhabbet besleyen Şeyh Ebû Abdullah el-Levâtî'den destek gördü. Rivayete göre orada bulunduğu sırada bir hükümdar gibi davranan ve müslümanlara zulmeden çok zengin bir yahudiye öldürmüş, onun büyük servetini taraftarlarına da-

ğıtmıştır. Sonradan bir efsaneye dönüşen ve Fas'ta her yıl düzenlenen halk bayramıyla hâtrası günümüze ulaşan bu davranışıyla halk üzerinde büyük bir nüfuz elde etti. Neticede İznâssen (Yeznâssen) kabilelerinin desteğini sağladı, böylece kardeşi Muhammed'e karşı bir ordu hazırlama imkânı buldu. 1664'te Angâd Arap kabilesinin katılımını da sağladıktan sonra Vecde'ye (Vüde) yerleşerek bir hükümdar gibi hareket etmeye başladı. Öte yandan kardeşi Mevlây Muhammed gücünü daha da arttırmasına fırsat vermeden onun üzerine yürüdü. Ancak daha savaşın başında bir kurşunla yaralanıp ölmesi dengeyi bir anda Reşid'in lehine çevirdi (9 Muharrem 1075 / 2 Ağustos 1664). Karşı taraftaki askerlerin büyük bir bölümünün kendisine katılmasıyla kolay bir zafer kazanarak sultanlığını kesinleştiren Mevlây Reşid kısa sürede Doğu Fas bölgesinin tamamından biat almayı başardı; ardından isyanlara sahne olan Tâze'ye yürüdü. Şiddetli çatışmalardan sonra zaptettiği bu şehri geçici hükümet merkezi yaptı; çevrede yaşayan Arap ve Berberî kabilelerini hâkimiyeti altında topladı.

Mevlây Reşid'in önündeki en âcil mesele kardeşinin Sicilmâse'de vekil bıraktığı, babasının ölümüyle sultanlığını ilân eden oğlu Muhammed es-Sagir'i itaat altına almaktı. Sicilmâse üzerine giden Mevlây Reşid uzun bir muhasaranın ardından yeğeni tarafından terk edilen şehri ele geçirdi (1075/1665). Şehrin surlarını tamir ettirdikten sonra Tâze'ye döndüğü günlerde henüz hâkimiyetini tanımamış olan Fas şehri halkı ve çevresindeki Araplar'ın kendisiyle savaşta hazırlandığını öğrenince hemen Fas'a yürüdü; karşısına çıkan kuvvetleri birkaç defa yendi; ancak Fas şehrine giremedi. Meseleyi barış yoluyla çözmeye çalıştı, bunda da başarı sağlayamayınca Tâze'ye döndü. Bu arada Ceza-yir'deki Osmanlı idarecileriyle irtibat kurup kardeşinin 1649'da imzaladığı antlaşmayı yeniledi ve doğu sınırını emniyete aldı.

Ülkesinin sınırlarını Akdeniz sahilindeki dağ silsilesine kadar genişleten Mevlây Reşid, daha sonra Rif sahilindeki el-Mezimme (Albouzème) körfezinde İngilizler'in ticarî koloni kurmasına izin veren Şeyh Ebû Muhammed Abdullah el-Arrâs'ın üzerine yürüdü. Onun isyanını bastırarak Rif bölgesinde istikrarı sağladı. Ardından, Dilâîler'in valisi iken bağımsızlığını ilân eden Ebû'l-Abbas ed-Düeyd'nin hâkimiyetinde bulunan Kuzey Fas'ın merkezi Fas şehrini almak için harekete geçti. Düeydî

teslim olmayı reddedince muhasaradan sonra Fâsülcedîde'ye girdi (3 Zilhicce 1076 / 6 Haziran 1666). Bu sırada kaçmayı başaran Düeydî yakalanıp öldürüldü. Mevlây Reşid, herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan Fâsülkadîm'e girip halktan biat aldı. Siyasî liderleri şiddetle cezalandırırken âlimlere ve halka iyi davrandı, şehirde yaşayan İdrîsî şerifleri sülâlesinin önemli bir kısmının desteğini sağladı.

Mevlây Reşid, hâkimiyet alanını batı istikametinde genişletmek için 40.000 kişilik bir ordu ile Kasrülkütâme üzerine yürüdü. Bundan haberdar olan bölge hâkimi Hızır Gaylân onunla mücadeleyi göze alamadı ve şehri terk edip önce Asilâ'ya (Arzila) gitti, oradan da mülteci sıfatıyla Cezayir'e geçti. Mevlây Reşid, Kasrülkütâme'yi aldıktan sonra (1078/1667) Fas şehrine döndü, orada Selâ ve diğer merkezlerden gelen heyetlerin biatını kabul etti. Bu arada Miknâs ve Tıtvân'ı ele geçirdi. İsyân halindeki kabileleri itaat altına alıp Dilâî Zâviyesi'ne yöneldi ve Batnürummân yakınında Şeyh Muhammed el-Hâcc'ı mağlûp ederek zâviyesini dağıttı (8 Muharrem 1079 / 18 Haziran 1668); binalarını tahrip etmekle birlikte kendilerine iyi davrandı.

Böylece hâkimiyet alanını Atlas Okyanusu sahillerine kadar yayan Mevlây Reşid, 1080'de (1669) Şebbâne kabilesinin yönetimindeki Merakeş üzerine giderek bu önemli şehri de ele geçirdi; ardından Fas şehrine döndü. Bu defa isyanlara sahne olan Sûs bölgesine yönelip Târûdânt ve çevresini itaat altına aldı, bölgede istikrarı sağladı (1081/1670). Fas şehrine dönerken bütün Mağrib-i Aksâ'yı (Fas) hâkimiyeti altında toplamış ve bölgede siyasî birliği yeniden sağlamış bulunuyordu. Bir yıl sonra yeğenlerinden biri taht iddiasına kalkışınca Merakeş'e giderek bu isyanı bastırdı. Orada bulunduğu sırada huysuzlanan atının üstünde kafasının bir ağaç dalına çarpması yüzünden öldü (11 Zilhicce 1082 / 9 Nisan 1672). Önce Merakeş Kalesi'nde defnedilen naaşı daha sonra Fas'a nakledilip Şeyh Ebû'l-Hasan İbn Hirzihim'in türbesine gömüldü. Yerine Miknâs valisi olan kardeşi Mevlây İsmâîl geçti.

Ebû'l-İz ve Ebû'l-Mekârim unvanları ile anılan Mevlây Reşid kısa süren saltanatında önemli işler başarmış, muhtelif zâviyeler ve dinî gruplar arasında yaşanan mücadelelere son vererek birliği sağlamıştır. Bu icraatıyla bugünkü Fas Devleti'nin temellerini attığı için Filâîler'in gerçek kurucusu olarak kabul edilmiştir. Fas

tarihçilerinin övgüyle andığı, çok zeki, merhametli, ilim ehline saygı duyan, cömert, sabırlı ve ihtiyatlı bir sultan olarak tanıttığı Mevlây Reşid imar işlerine de önem vererek önemli yapılar inşa ettirmiştir. Fas'ta zengin kütüphanesiyle dikkat çeken Şerrâtîn Medresesi, Merakeş'te İbn Sâlih Medresesi, yenilediği Rasîf Köprüsü, Fas şehrinin 9 km. doğusunda Sebû nehri üzerinde yaptırdığı dokuz kemerli köprü ve Doğu Fas'ta yolcu kafilelerinin su ihtiyacını karşılamak üzere açtığı Âbârû's-sultân adını taşıyan kuyular bunların en meşhurlarıdır. Aslında Karaviyyîn Camii'nin vakıfları arasında olan ancak başkalarının sahiplenilen emlakî tekrar aslı konumuna iade etti. Filâîler döneminde ilk parayı da 1079 (1668-69) yılında o bastırmış, kare şeklindeki Sa'dî sikkeleri yerine yuvarlak dinar ve dirhemler kestirmiştir (kestirdiği sikkeler hakkında bk. Eustache, VI, 29-47, 663-674). Ülkede ticareti canlandırmak ve halkın refah seviyesini yükseltmek için gayret gösteren Mevlây Reşid'in Avrupa devletlerine karşı duyduğu güvensizlik yüzünden onlarla ticarî ilişkilerini oldukça sınırlı tuttuğu görülmektedir. Nitekim Rif'ten döndüğü sırada huzuruna çıkan La Campagne d'Albouzème adlı Fransız şirketi temsilcisine Mağrib'e silâh ve mühimmat getirmesi şartıyla ticaret izni vermiştir. Fransa Kralı XIV. Louis'nin ticareti geliştirmek amacıyla kendisine hediye ettiği silâh ve mühimmat da fayda sağlamamış, onun bu tavrı yüzünden yaşanan gerginlik Fransa'nın Selâ ve Rabat'a saldırılar düzenlemesine yol açmıştır (1671). Mevlây Reşid, bununla birlikte İngiltere'nin Rif bölgesindeki el-Mezimme körfezinde ticaret merkezi kurmasına müsaade etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İfrenî, *Nüzhetü'l-hâdî bi-ahbâri mülûki'l-karni'l-hâdî* (nşr. Abdüllatif eş-Şâdîlî), Dârülbeyzâ 1998, s. 425-428; Kâdirî, *Neşrü'l-meşânî*, I, 290, 317-320; II, 51-200; Selâvî, *el-İstikşâ*, VII, 3-45; A. Cour, *L'établissement des dynasties des chérifs au Maroc et leur rivalité avec les turcs de la régence d'Alger: 1509-1830*, Paris 1904, s. 149-193, 240-249; Aziz Samih İter, *Şimalî Afrikada Türkler*, İstanbul 1936, I, 212-214; D. Eustache, *Corpus des monnaies 'alawites*, Rabat 1984, VI, 29-47, 663-674; J. Benoist-Méchin, *Histoire des alaouites: 1268-1971*, Paris 1994, s. 67-69; İsmail Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Endülüs (Gırnata) Benî Ahmer Devleti ve Kuzey Afrika İslâm Devletleri*, İstanbul 1995, s. 453-455; H. Terrasse, "Alawîs", *El²* (Fr.), I, 366-369; E. Lévi-Provençal, "al-Raşîd (Mawlây)", a.e., VIII, 454-455; Muhammed Razûk, "Filâîler", *Dîa*, XIII, 71-72.

